

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСВЯЧЕНЕ НАУЦІ І ПИСЬМЕНСТВУ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОГО НАРОДУ

ВИПОРЯДКУВАВ

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ.

Т О М VIII.

(1895, кн. 4).

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON .

MICHAEL HRUSZEWSKIJ

BAND VIII.

(1895, 4 B.).

У ЛЬВОВІ 1895.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

„ПОХВАЛА В. КН. ВИТОВТУ“,

кілька уваг про склад найдавнішої русько-литовської літописи.

Написав **М. ГРУШЕВСЬКИЙ.**

I.

Руські літописи вел. кн. Литовського, чи русько-литовські — так називаємо ми писані руською мовою літописи, що мають на меті представити історію в. кн. Литовського — займають серед того рода памяток дуже важне місце і як історичні джерела, часом одинокі, для дуже важних моментів в історії Східньої Європи, і як пам'ятки письменства й культурного життя дуже глухого, мало відомого періода. А при всім тим для вислідження їх наука зробила ще дуже мало; не ясним зістаєть ся і їх початок, і їх уклад, і їх культурно-історичне значіння. Таке сумне становище їх в сучасній істориографії передо всім треба об'яснити станом їх традиції. Для найдавнішої русько-литовської літописи, що є предметом цієї замітки (інакше: літопись Даниловича — Попова, Перша литовсько-руська літопись, Літопись в. кн. литовських) маємо текст з двох рукописей: т. зв. Одинцевичів або Супрасльської (тепер невідомої), виданий І. Даниловичом (латинницею і — видко — не дуже поправно)¹⁾ і т. зв. Слуцької або Порічської, виданий А. Поповим²⁾, та витяги з цієї літописи в тексті ширшої редакції русько-литовської літописи (інакше — Друга л.-руська літопись), виданим Нарбутом.³⁾ Тим часом

¹⁾ Latopisiec Litwy i kronika Ruska etc., staraniem I. Daniłowicza, 1827.

²⁾ Ученія Записки втораго отдѣленія Академіи Наукъ т. I, 1834, і особно.

³⁾ Pomniki do dziejów litewskich, 1846.

окрім названих, тепер відомо що найменше¹⁾ п'ять кодексів тієї літописи,²⁾ і раз по раз з'являють ся звістки, по більшій частині — на жаль, невиразні і недокладні, про нові находки; між ними — один особливо цікавий, бо безпосередно походить з того огнища, з яким зв'язаний був самий початок найдавнішої русько-литовської літописи, розумію кодексе Аврамка, писаний 1495 р. „повелѣніємъ господина владыки епископа смоленскаго Іосифа“. ³⁾ При таких стани традиції тепер не можливе остаточне в'ясненне питань, які заходять про найдавнішу русько-литовську літопись; всякі виводи, зроблені на підставі публікованих текстів, будуть мати лише тимчасове значіння і можуть справдитись або упасти, коли справа буде перестудієвана на основі всього рукописного матеріялу. Се однак не значить, що тепер всякі позитивні виводи не можливі; деякі питання можуть і тепер р'шатись з певним і значним приближенням до правди; тільки належить не йти в них дуже далеко, аби не були на піску збудовані.

Вище сказане належить до тієї, не великої вправді, літератури найдавнішої русько-литовської літописи, яка повстала в недавніх роках: розумію розправи проф. Смольки — *Najdawniejsze pomniki dziejopisarstwa rusko-litewskiego*⁴⁾, дра Прохаски — *Latopisiec litewski, rozbiór krytyczny* і дві замітки д. Тихомирова.⁵⁾ Деякі виводи тих студій, певно, удержать ся, тим часом як проби роз'яснити деякі більш компліковані питання, остаточного порішити справу тієї літописи, остануть ся гіпотезами, і то хиткими, доки не буде зужита вся сума відомого рукописного матеріялу. То ж і сї замітки мої

¹⁾ Кажу так тому, що звістки про деякі дуже непевні, нпр. про т. зв. відпис Русова, пор. Барбашова Витсвѣт т. II с. 293 і Прохаски ор. с. с. 5.

²⁾ А то: в збірнику Аврамка (досі не видано), в кодексі Познаньскім (facsimile р.-литовської літописи з нього в бібліотеці Осоліньских N. 2070), дві в бібліотеці Красінських в Варшаві (про них див. в розправі д. Карського: О языкѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей, в Варшав. унив. изв. 1894, II і осібно, с. 3) і оден в Синодальній бібліотеці — сї відомі на певно, про відомі лише з переказів не згадую.

³⁾ Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. XVI с. 319—20.

⁴⁾ В *Pamiętnik'u wydziału hist.-filozoficznego Akad. Um. t. VIII* і осібно.

⁵⁾ Два польських труда о западно-русскихъ лѣтописяхъ (Шараневича і Смольки), *Журналъ Минист. Нар. Пров.* 1891, I (т. 273) і рецензі розвідки дра Прохаски *ibid.* 1893, V (т. 287); вони, правда, здебільшого обмежують ся переказом змісту тих розправ, але по дорозі дають і самостійні уваги. На жаль, досі не видана розправа тогож Тихомирова про русько-литовські літописи, представлена 1881 р. в петербурзьку академію і призначена тоді до друку в його видавничих.

роблю лише тимчасово, і тільки де що можна буде в них уставити як певні факти.

Зберім до купи головніші виводи дотеперішних студій. Передо всім не підлягає найменшому сумніву, що так звана найдавніша літопись русько-литовська є конгломератом осібних утворів, сполучених механічно і далеко менше прилаштованих до себе, ніж складові частини напр. Найдавнішої руської літописи або літописи Київської (XII в.). І так передо всім самою зверхньою формою розрізняють ся: а) прагматичне оповідання про відносини Кейстута й Ягайла, попереджене вступом про відносини Кейстута й Ольгерда і доведене до того як утік Витовт до Німців (1382 р.) — се „повість“ або „сказаніє“, уживши давньої термінології; б) епізодичне оповідання літописне про події з років 1383—1396 (вид. Попова с. 34—41) і з р. 1429—1435, з цілком відокремленим епізодом за Поділе (вид. Попова с. 44—53) і — с) записки літописні.

Записки літописні вказують виразно, що свій початок мають з Смоленська: досить глянути, наприклад, на записки з р. 1395, 1399, 1421, 1438, 1440. В ріжних версіях літописи сї записки літописні мають одначе не однаковий склад і обсяг, тож поки що початковий їх склад не можна докладно означити (так в рукоп. Супрасьльській бракує записок з р. 1395—1413, 1420, 1421, в рукоп. Порічській — деяких записок з р. 1433, 1435); в відомих кодексах ся літопись смоленська перебита на дві частини оповіданням літописним, і так як вона перехована в рк. Порічській, представляє сліди двох літописей: однієї — хронологічно розміщеної між оповіданням і другої — причепленої в кінці, що досягає р. 1446 (вид. Попова с. 56—8).

Часть, яку ми назвали літописним оповіданням, і яка також в оповіданню держить ся порядку хронологічного звичайно, тільки означає час загальними означеннями (той ж зими, того ж лета, на третє лето і т. н.), не маючи цифрових дат, поділяєть ся, як означено, також на дві частини, получені цілком заокругленим, осібним оповіданням про Поділе (в рукоп. Порічській розділяють їх літописні записки з р. 1395—1413, вставлені перед епізодом про Поділе). В обох частинах можна достерегати також місцевий смоленський характер в записях: такі напр. записи — про війну Святослава смоленського з Литвою, що займають занадто багато місця як на загально-литовську хроніку, про „перше взятє“ Смоленська; такий же, хоч меньш виразний, характер мають замітки про те, як Свидригайло вирядив єпископа смоленського Гарасима на посвященє (вид. Попова с. 50) або про похід Михайла Жигимонтовича

в Смоленську землю (іб. с. 53.)¹⁾. Написані вони патріотично — з погляду литовського, симпатії автора — по стороні литовських князів і спеціально — Витовта, навіть против князів смоленських, чого не достерегаємо в літописних записках, де, навпаки, в одному місці — про той сам факт „первого взятя Смоленського“ оповідаєть ся з погляду князів смоленських (вид. Попова с. 40—1 і 41—2)²⁾. За проф. Смолькою можна б сю часть назвати хронікою смоленською.

Праґматичне оповідання про події до часу як утік Витовт до Німців, або повість про Кейстута й Ягайла, не має такого місцевого характеру, за то ясно проступає характер офіційний: мета його — оборона Витовта, його поводження в тих випадках і його прав на в. князівство Литовське. Доведено залежність цієї повісти від мемуара самого Витовта, написаного для Ордена десь 1390 р., властиво — першої його половини³⁾, хоч повість не представляє собою певільничого переказу, а зміняє й доповнює німецький мемуар ріжними подробицями. Що певні відміни в самій формі відріжняють повість від оповідання літописного, про се було вже згадано: оповідання написано без років, в драматизованій формі, без всяких убічних екскурсів, з великою знаємістю річи. Той факт, що переховавсь латинський переклад сього оповідання, який кінчить ся власне тіканнем Витовта,⁴⁾ дав підставу дру Смольці, а за ним і дру Прохасці бачити в нім цілість осібну, окремий акт офіційний, що істнував осібно.⁵⁾ Але сей останній вивід, хоч правдоподібний, переходить вже в область гипотез, в яку ми тут не вдаємось.⁶⁾

1) На смоленський місцевий характер звісток літописи вже зауважив др. Шараневич в розвідці: *O latopisach i kronikach russkich — Rozprawy wydziału hist.-fil. t. XV (с. 371)*; ширший аналіз літописних відомостей з того погляду дав др. Смолька оп. с. rozdz. III і IV.

2) Се справедливо підніс др. Смолька — оп. с. §. 13.

3) *Scriptores rerum prussicarum t. II p. 712—3.*

4) Видав др. Прохаска в *Kwartalnik'у historyczn'im 1888, I*, з актової книги Литовської Метрики р. 1502.

5) Смолька оп. с. rozdz. VI і VII, Prochaska — *Latopisiec lit.* p. 27.

6) Цікаво б здати собі справу, чому в повість не увійшла друга половина мемуара, де Витовт скаржить ся на відносини до нього Ягайла після повороту від Німців. Можна догадуватись, що парікаппя Витовта на Ягайла з Скиргайлом, що примусили його признатись до „руської віри“, які йдуть зараз по тому в мемуарі, не надавали ся ad usum domesticum і примусили автора повісти спинатись — але се буде тільки догадка. Характерною відміною повісти в порівнянню з мемуаром (що по части зауважив вже др. Смолька — р. 48) є те, що тим часом як мемуар є актом оскарження проти Ягайла, повість є ще й актом оборони поводження Витовтового в боротьбі його батька з Ягайлом.

II.

Серед тієї частини літописи, що я назвав літописним оповіданням, видають ся два епізоди, що вирізняють ся з поміж інших, ставлячи як би особні цілоти — се оповідання про Поділе і — похвала Витовту. Тут буде мова за останнє. Похвала ся (таку назву має вона в кодексах Порічеськім і Познаньськім: „Похвала о великомь кнзи Витовте“) приходить в ріжних кодексах на иньшому місці: в Супрасльськім закінчує оповідання про боротьбу Жигимонта з Свидригайлом, в Порічеськім стоїть за звісткою про смерть Витовта, в Познаньськім — між звістками про коронаційні заходи і смерть Витовта. При тім форма її: риторичний вступ і якийсь наче урваний кінець вводили в трудність дослідників, що не знали, яке її місце в початковому плані літописи надати (так др. Смолька уважав її вступом до „хроніки“ подій по смерті Витовта,¹⁾ тим часом як д. Тихомиров признавав неможливим, щоб похвалою оповідання починало ся, замість кінчитись,²⁾ а др. Прохаска, уважаючи на брак закінчення, признавав її фрагментом, що в архетипі стояв без звязку з иньшими частинами літописи.³⁾

Цілком випадково вияснило ся, звідки вийшла ся „Похвала“, а разом стає ясным і її якое неприкаяне становище її в складі літописи. На се я й хочу звернути увагу в своїй замітці.

В останнім (IX) томі „Чтеній“ київського історичного товариства, виданім перед кількома місяцями, проф. Соболевський подав (с. 219) запис з рукописного збірника слів Ісаака Сирина Петербурської Публичної бібліотеки. З цієї записи довідуємось, що оригінал збірника був в Константинополі, і з нього якийсь Тимофей в маю — червні 1420 р. списав копію в монастири Панмагаристи з розказу Гарасима, тоді єпископа Володимира Волинського. З цієї копії списана була нова копія в р. 1428, вже в Смоленську, з розказу тогож Гарасима, що тоді був вже єпископом смоленським. Очевидно, єп. Гарасим дуже вподобав той збірник і замовивши для себе копію з нього в Константинополі, пізнійше, перейшовши з Володимира до Смоленська, спорудив нову копію, може для своєї нової катедри.

Запис в кінці книжки таким чином подвійна: передо всім списана запис Тимофея з 1420 р., далі йде запис другого писця,

¹⁾ Ор. с. § 7.

²⁾ Журн. Мин. Нар. Просв. 1891, I с. 401.

³⁾ Latop. litewski p. 37—39.

і тут, на початку її, з нагоди згадки про князюваннє Витовта знаходимо коротку картину його слави; по тому йде дата закінченнє копії й поясненнє про перехід еп. Гарасима, в часі між написаннєм першої й другої копії, з Володимера в Смоленськ, але тут запись, з цілою рукописею разом, уриваєть ся.

Згаданий уступ записи про славу і силу в. кн. Витовта був, безперечно, джерелом літописної „Похвали о в. кн. Витовті“; на довід привожу еп regard обидва текети — записи і літописи (з рукописи Порічської, як поправнійше виданої, означаючи () цікавіші варіанти рукоп. Супрасльської), зазначивши розбитим друком місця буквально подібні:

Найдавнійша р.-литовська літ.

Запись 1428 р.

Єь с'ке же книги пре-
писана вьсть книга сина
на втєроюю книгоу при

Похвала о великомъ кнзи Витовте.
Таиноу цареву таити добро есть, а
дела великаго государя повѣдати добро
ж есть. Хочу вамъ поведати о вели-
комъ кнзи Александре (зове-
момъ) Витовтѣ, Литовскомъ и Роу-
ськомъ, иныхъ многихъ земли государя;
но поне пж есть писано: Братья, Бога
боитася, а князя чтите, тако ж и я
хочю вамъ поведати о славномъ томъ
государя; но немощно исповѣдати ни
писанию предати дела великаго госу-
даря, яко бы не мощис комоу испытати
высота небесная и глоубина морьская,
тож бы мощно исповедати сила и хра-
брость того славнаго государя: син князь
великий Витовтъ — бяше ж емоу
дръжаще великое княжение Ли-
товское и Роусское (и) инши
многыи земли, спроста реку: вся
Роуская земля. Не токмо ж Роус-
ская, но еще государь Оугорьской земли
зовемый цесарь Римьскни оу великой
любви живяше с нимъ. Таково ми ся оуве-
рило некогда соушоу томоу славномоу

великомъ князи
Александрѣ зовомомъ¹⁾
Витовтѣ.

Тогда ко
емоу многа лѣтъ соуши
держашъ великое кня-
женье литовское и
роусское и инши вели-
каи княженья, спрос-
та рєци вса роусь-
ская земля.

¹⁾ Замість: зовомомъ.

государю, бывшю емоу оу своємъ градѣ в Лоуцку оу великомъ, и посла послы свои королю Оугорскому, цезарю Римскому, и повеле ему быти к себе; онъ ж беза всякого ослушания уоскоре прпехалъ к нему и своєю королицею, и честь великоу и дары многы подаваша ины; оттоле ж в сих оутвердися великая любовь. Како не почюдимся чти великаго государя: иж которыхи земли на оустоце или на западе приходяче поклоняются славному государю, иж есть царь надо всею землею, и тои пришедъ поклонися славному царю великому князю Александру. Еще ж и Турецкии царь честь велику и дары многы подавали славному государю; благовѣрному ж и христілюбивому царю Цариградскому и томуу с ним оу великои любви живоущоу; також и Ческое королевство великоу честь держашу над славнымъ государемъ; ище и Доњскии король великоу честь и дары многы подаваше славному государю великому князю Витовтоу. В та ж лета брату его Якаиоу держашоу стол Краковскаго королевства, а по лядскому же языку) зовемоу Владиславу, и томуу с нимъ оу велице любви живоущи, — коли славныи государь Витовта на которую землю гнѣвемъ бывалъ (бываше) и которую землю хотяше казнити, королю жъ Владиславу всегдашю помощь дающеу.

Еще ж инии цари оусточнии слоужахуть емоу. Тако ж великии князь Московскии оу велице любви живяше с нимъ. Еще ж инии велиции князи Немецкыи слоужахууть емоу со всеми города своими и со зем-

Тогда вахоу крѣпко слоужахоу емоу велиции князи: великии князь московскии, великии князь тѣмръскии, великии князь рязанскии, великии

ли; тыи ж великии князи Немецкии по немецкому языку мистрове. Еще ж государь земли Молдовьскыи и Басарабьскыи), по волоскомому (власкому) языку воеводы. Тако ж и государь земли Болгарьской, по болгарьскомому языку деспоты. Еще ж инии велиции князи: великии князь Тверьскыи, великии князь Резаньскыи, великии князь Едоевьскыи великии князь и Новьгород великии и Псковь.

И что ста (сопроста) реку, иж не обретеса во всемь Помории ни градъ, ни место, иж бы не прислухали славнаго того государя Витовта. Тыи ж велиции государи цари, велиции князи и велиции земли, еще (же) писахомъ здѣ, и инии оу велицей любви живоущи с ними, а инии крепко слоужахуоть емоу (славному господарю) и честь великоу, и дары великии, и дани многи приношаху ему, не токмо по вся лѣта, но и по вся дни. (Коли) славныи государь великии князь Витовтъ на которую землю бываше

Новьгородъ, великии Пьсковъ, и сопроста рещи всек роуцьскыи языкъ, чѣть и дары подаваху оу емоу. И тако же слоужаху оу емоу и въсточныи великии цѣри татарьскыи. Тако же и немецкыи великии князи слоужаху оу емоу со всеми грады своими и съ землями: тѣ же немецкыи князи по немецкомому языку зовоми мистрове. Еще же и инии велиции князи слоужать емоу, гдѣрь молдавьской земли, тако же и басарабьской земли: тѣ же велиции князи гдѣри молдавьской земли по влѣсномоу¹⁾ языку зовоми воеводы. Тако же и чеськое корольство слоужаше емоу.

Тѣ же велиции князи всекхъ земель тѣхъ и языковъ, еже писахомъ здѣсе къ князю сн, великоу чѣть и дары подаваху славномоу господарю великомоу князю Александроу зовомоу Витовтоу, тако же и великии дары и дани приношаху оу емоу не токмо на всако лѣто, но и по

¹⁾ Мае бути: власкомъ.

гневен и которую землю самъ хотяше казнити или (пакы) сильныхъ своихъ воеводъ послати¹⁾ где оуѣсхочеть, и которому отъ тыхъ великихъ земель повелеваше к себѣ быти, они безъ всякого ослушанія оускорѣ прихажу и со своей земли к нему; и коему государю некакою поуж (за которую нужу) немощно быти, и онъ вси свои рати и силы посылаше на помощь на его сложбоу. Сии ж князь великий (Александроземыи) Витовтъ оу великой чти и славе пребываше.

(Далі оповідаєть ся за відносини Витовта до Орди).

вса дни. Я ѿ тѣхъ великихъ земель которому шподарю повелеваше к собѣ быти, шни безъ всякого шслоушанія прихажу оу к нему с' своихъ земель. Есть пакъ хочеть понти на которую землю, на нихъ самъ бываше коли гнѣвентъ, или пакъ сильныхъ своихъ воеводъ гдѣ послати хочеть, и некотори земли, которымъ гдѣремъ велаше к собѣ быти, ино тѣхъ великихъ земель гдѣри безъ всякого шслоушанія прихадать со всѣми своими силами на помощь и на его службѣ. Есть ли пакы тѣхъ великихъ земель которому гдѣрю нѣ закою поужю немощно было прити, и шнъ вса свои рати и силы посылаше к нему на помощь и на службѣ. Тогда бо баше славный гдѣрь великий князь Александръ, зовомыи Витовтъ, въ велицѣи чти и славѣ прѣываше, тако же и штечество его, литовскыи земля в велицѣи чти прѣстояше, и всякимъ обильемъ исполнашеса, тако же и народна баше много.

¹⁾ В Супрасль.: посадити.

При порівнянні обидвох текстів зовсім ясно виступає їх звязок між собою; цілі уступи в них буквально подібні, в інших знову, при зміненій формі річи, приходять ті самі вирази. При тім одначе текст літописи містить в собі далеко більше фактів впливу і слави Витовта: вступного оповідання про коронацію і дальшого, що йде за поданим текстом і спеціально займає ся татарською політикою Витовта, як він з своєї руки ставив ханів татарських — не знаходимо в тексті записи. З другого боку — оповідання записи далеко більш суцільне і консеквентне що до свого укладу: автор, зазначивши володінне Витовта, зауважає, що на тому власть його не кінчилась, і що йому служили інші володарі, вичісляє їх — з початку „руського язика“, а далі чужих — і характеризує, в чім виявляла ся їх залежність від Витовта: вони приносили йому дарунки, приходили до Витовта на його поклик, ставали з військом на його велінне або як не могли — то своє військо посилали; і се закінчуєть ся короткою заміткою про славу Витовта і добробут його держави. Не так в літописи: і тут стоїть на початку (поминаю тим часом риторичний вступ) згадка про володінне Витовта, по чому автор робить перехід (переходу такого бракує в записи): „не токмо ж Русская (земля вся)“, але замість того аби вчислити землі, що „служили в. кн. Витовту“, вставляє цілком не до річи володарів, що „у любви жили з Витовтом“, аж потім іде реєстр тих, що „служили йому“. Вираз про запомогу Витовту, коли він гнівав ся на яку землю, антиципировано й приложено до Ягайла; „цари оусточнии“ втратили властиво значінне, бо осібно сказано попередю про Турків, а низше про Татар оповідаєть ся ширше. В загальній характеристиці автор схаменує ся раз, що вона не належить до всіх вчислених володарів і застеріг ся (ини оу велицей любви живущи с ними), а другий раз — загалом про всіх сказав про посиланне помочи (так що про Ягайла буде двічі — загалом і спеціально). Все отсе надає оповіданню кошлатий вид. Зваживши се все, треба признати, що запись не могла взятись з тексту літописи.¹⁾ Можливе ще припущенне, що писець записи відписав якусь похвалу, що була також джерелом літописної похвали; але самий факт такий дуже не правдоподібний — того рода записи все укладає сам писець звичайно. Далі — похвала записи не має признак осіб-

¹⁾ Є тільки одна подробиця, що могла б за тим промовляти: се лекція записи „власному“ замість „власкому“ (як в рук. Супрасльській); але зваживши все вище сказане прийдець ся „власному“ уважати за похибку друкарську.

ного утвору, розпочинаєть ся ех abrupto і за коротка й суха на окрему похвалу; а знову так гладко і докладно уложена, що не виглядає абсолютно витягом або уривком. Нарешті — та картина сили й слави Витовта, яку там знаходимо, належить до останніх років його князювання, значить — до того власне часу, коли писець писав свою копію. Се все нахиляє до переконання, що маємо в записи утвор самого писця, що отже запись 1426 р. була джерелом, з якого повсталала „Похвала“ літописи.

Невідомий нам укладчик, надібавши сю запись, задумав ужити її для панегирика Витовту. Отже причепив до неї риторичний, але доволі кошлатий вступ, де хтїв, очевидно, повеличати ся цитатами з Святого Письма, але не вмів їх один до одного припасувати, далі розширив текст записи вставкою, навіяною оповіданням про коронаційний з'їзд (пор. вид. Попова с. 46 7), а в кінці — також доволі невправно (так що насовуєть ся питання, чи не попсовано тут текст, хоч можна об'яснити і просто нездарністю автора) — „б'яше емоу нѣколко от своих градовъ“ и т. д. — причепив оповідання про те як Витовт „давав царів“ Орді Татарській, прикрасивши се на закінченні ще двома метафорами „от книг“ (якож река, превосходящи всю землю, челоуѣкы и скоты напоюючи, а сама не умаляюущися, також и славныи государь и множество царей отпоущаєть на Орду, а оу негож множество царей (розумій — є в запасі) — яко ж бо от моря множество вод изходяще (в Поріч.: тако и от сего моудрость великого государя кн. в. Витовта).

Недокладне закінченні похвали спонукало польських учених достерегати тут на кінці пізнійших додатків. Др. Смолька догадувавсь, що остатня метафора, що не має другої половини порівняння в рук. Супрасльській — є приписка на маргінезі, що належала зовсім до иньшої статі — уривку про ріки з Найдавнішої літописи руської, що знаходить ся в рук. Супрасльській, і przypadково до Похвали причепилась, і що в ренданті їй якийсь писець вставив аналогічну метафору кілька рядків вище.¹⁾ Др. Прохаска вправді справедливо зауважив, що згадана метафора не могла бути ілосєю з того гидрографічного уривка, але й він уважає обидві метафори за „надто кошлаті і недокладні, щоб уважати їх плодом пера автора тієї ж „Похвали“, і признає їх також ілосами пізнійшими.²⁾ Хоч ті метафори, і та що на закінченню — спеціяльно — не так ще немож-

¹⁾ Ор. с. § 6.

²⁾ Ор. с. р. 40 (і взагалі розд. VI).

ливо зла (як то справедливо зауважив і д. Тихомиров¹⁾), але безперечно — Похвала закінчена, хоч би прийняти остатню метафору в цілости,²⁾ — не зручно. Тільки в укладі „Похвали“ ми вже бачили стільки доказів незручності укладчика, що і в незручнім кінці бачимо його ж недотепну руку і не потрібуємо припускати пізніших глос.

Що хтів зробити з сею похвалою укладчик, де думав її в літописи умістити — про се можна лише гадати. Мені правдоподібним здасть ся, що ся похвала мала закінчувати оповідання про Витовта, значить — стояти тамже, де стоїть в рукописи Порічській — після оповідання за коронаційний з'їзд і смерть Витовта. Се й а ргіогі правдоподібнійше, бо згожуєть з звичайним планом „житий“, як зауважив вже д. Тихомиров, і знаходить собі, хоч не рішучу, підпору в укладі „Похвали“: як згадано, одна з її частей операєть ся на оповідання про коронаційний з'їзд. А що думка про таку похвалу не розвинулась у самого укладчика, а була піддана готовим утвором, яку він тільки розширив в міру своєї здарности, тож вона й зістала ся такою ніби чужою вставкою в літописи, й пізнійші инці пересовували її: в рук. Супрасльській опинилась вона по оповіданню за боротьбу Свидригайла й Жиґимонта, укладчик рук. Познанської натомісь, відкинувши риторичний вступ, злив її з оповіданням про з'їзд, з яким вязала ся вона, як бачили ми, своєю другою (по вступі) частиною.

З двох відомих кодексів літописи текст Супрасльської ближше стоїть до записи 1428 р., як то видно з наведених варіантів; але знову подекуди (напр. „посадити“ Супрасль. замісь „послати“ Поріч. і записи) поправнійші варіанти знаходимо в Порічській.

III.

Вернімоь назад, до складових частин найдавнішої русько-литовської літописи. Я зазначив вже такі часті: а) літописні записки, б) літописне оповідання про події з означенням часу, але без років, в) повість про події до р. 1382. Я зазначив далі, що ся остання самою формою відріжняєть ся від свого продовження. Тенер треба зауважити, що власне сі формальні ознаки зближають її з епизодом про Поділе, епизодом, що, як зазначили сьмо, становить осібну

¹⁾ Журналь Мин. Нар. Пров. 1891, I с. 400.

²⁾ Чи другу половину упушено в рук. Супрасльській, чи не було її й у архетипі — сього на підставі тих двох кодексів, звісно, рішити не можна.

цілість і стоїть по за порядком хронологічним літописи: в обох уступах знаходимо теж саме характерне, ніби епічне оповідання, непозбавлене певної краси й мальовничості, драматизоване подекуди розмовами, таке об'єктивне ніби й спокійне зверху, а в дійсності — сторонниче й тенденційне. Тим часом в оповіданню, що назвали сьмо літописним, виступає звичайний книжник, охочий промовляти „от книг“ і „от Писанія“, позбавлений всякого артизму, але не потайний що до своїх симпатій та антипатій.¹⁾ Досить порівняти першотрактації Витовта з Ягайлом про Поділе з діялогами оповідання про відносини Кейстута — Витовта — Ягайла, та пригадати резервство літописного оповідання про смоленські події з р. 1387, щоб переконатись в вище сказанім.²⁾

Ані повість про відносини Кейстута та Ягайла, ані епізод про Поділе не мають місцевих вказівок. В остатнім пробували бачити щось спеціально-подільське,³⁾ але для того неха підстави — і він, і повість про Кейстута й Ягайла могли бути написані в яким небудь місті, аби де трапився чоловік обізнаний з литовськими справами, з державним патріотизмом і з симпатіями до Витовта спеціально. Кажу — обізнаний, хоч знову з деталей, з діялогів, що ті оповідання наводять, не треба виводити, що то був чоловік незвичайно близький до Витовта (як робить др. Смолька — § 20): та детальність, ті автентичні розмови — не більш як літературна форма, подібно як розмова героїв Гомера, і в них далеко замітніше — незвичайний літературний хист автора. З тим міг він писати зарівно чи в Вильні, чи в Києві, чи в тім же Смоленську, куди ведуть нас нинішні складові частина літописи.

Смоленський місцевий характер тих складових частин привів дра Смольку до виводу, що літопис повстал в Смоленську. Центральна фігура в сій справі для нього — смоленський єпископ, потім митрополит Гарасим, що й після свого висвячення р. 1433 зівстався в Смоленську. На думку дра Смольки — підвищення Смоленська до катедри митрополичої розбудило тут рух літературний, а до того Гарасим ще „безперечно був одною з найвидатніших фігур в історії руської церкви XV в.“ (с. 18); одже при катедрі

¹⁾ Тож мене трохи дивують доводи дра Прохаски (ор. с. с. 23), що власне знаходить подібність цілковиту між повістею і як він зве — „*część pierwsza opisowa*“, себ то продовженням вступної повісти з р. 1383—1396.

²⁾ Пор. Смольки ор. с. с. 51—2. Характерним здається мені діалог на с. 38 вид. Попова: не подібний він до діялогів повісти.

³⁾ Шараневич ор. с. с. 378—9 (одначе обережно), Тихомиров в Ж. М. Н. П. 1891, I с. 405 (рішучо).

розпочинаєть ся літопись в тіснім значінню того слова (літоп. від р. 1432), а з тим повстає думка про історію попередніх часів: переписуєть ся літописна компіляція, перехована в рук. Супрасльській (т. зв. „Хроніка Руська“ Даніловича); Гарасим спроваджує з в.-княжого архива офіціальний мемуар про Кейстута й Ягайла, хтось з оточення митрополичого продовжує його на підставі традиції й смоленських літописей, а р. 1436 описує боротьбу Свидригайла й Жигимонта; але з смертю Гарасима упадає той рух історіографічний, а переміни в політичних обставинах не сприяли династичній ідеї — привязанню до Кейстутного рода смоленського літописця: „в збірнім кодексі, що був архетипом двох відомих нам рукописей, зістав ся лише нагромажений матеріал, як свідощтво про замірену та несповнену задачу“¹⁾.

Проти сїєї гіпотези др. Прохаска виставив цілком ниншу; на його думку літопись повсталала не де инде, як в в. княжій канцелярії литовській під пером дяків чи дяка: на то мають вказувати ті діялоги осіб, зачерпнуті з актів, такі вирази офіціальні, як „удари челом“, „покору учини“; тут укладчик мав офіціальний мемуар про відносини Ягайла й Кейстута, переховуваний (як признає др. Прохаска згідно з дром Смолькою)²⁾ в в. княжім архіві, тут же міг він знайти офіціальний мемуар про справу подільську, „решту зліщляв літописями руськими, як умів, помагаючи собі пам'яттю та актами литовської канцелярії“ (с. 27, 51, 56—7). Тільки тим часом як проф. Смолька даує, як ми бачили, сю роботу 30-ми роками XV в., др. Прохаска відносить її до пізніших часів, по р. 1449, яким даує він звістку про перемирє Казимира з Московією, що стоїть в рук. Познанській по літописних записках (с. 48, 52, cf. с. 30).

Безперечно, в погляді проф. Смольки є багато гіпотетичного; про якусь особливу видатність Гарасима ми нічого не знаємо, літопись смоленська велась і давнійше, а др. Прохаска справедливо зауважив, що про Гарасима і взагалі про справи церковні в літописних записках р.-литовської літописи знаходимо ми дуже мало (с. 28, 52). Одначе, признаємось, що гіпотеза дра Прохаски здаєть ся нам ще менш правдоподібною. Не думаємо, щоб мемуар про відносини Кейстута й Ягайла, хоч би був офіціальний, не був відомий поза в. княжою канцелярією, а виразних слідів якогось чер-

¹⁾ Ор. с. § 11, 12, 25.

²⁾ Najdawniejsze pomniki р. 53, Latopisiec litewski р. 27. Др. Прохаска вказує на те, що латинський текст сього мемуара — „Origo regis Iagielo et Wytholdi, ducum Lithuanie“ значить ся в реєстрі в. княжого архива ще десь з полов. XV в (l. с.).

напня з офіціальних актів достерегти не можемо в літописи, так само як не достерегаємо яких небудь специфічних знак канцелярийного стилю. Але що особливо здалося б тоді дивним, се — місцевий смоленський характер, що показується в літописі; др. Прохаска припускає користання з літописей смоленських (с. 28), але для такого „офіціального історіографа Литви, на якого, очевидно, Литва в той час могла спромогтись“, як каже др. Прохаска (с. 28), чи кінчився світ на смоленських літописах? Вже з самого складу відомих кодексів, в які входить русько-литовська літопись, бачимо, як в Литві XV в. циркулювали різні збірники й витяги з руських літописей, до яких дочепляно р.-литовську літопись (така „Хроніка Руська“ Супрасльської рукописи, такий витяг з новгородських літописей в збірнику Аврамка (див. предмову).¹⁾ Нарешті доводом стає й „Похвала в. кн. Витовта“, джерело якої ми тепер знаємо: трудно припустити, щоб книга Ісака Сирина заблудила до в. княжії канцелярії — не спроважували ж її навмисне задля тієї записи. „Похвалу“ ж неможна уважати особним утвором, що мав становити окрему літературну цілість, і як такий — циркулювати по в. кн. Литовському — зміст її занадто бідний для такої ролі.

Не надаючи особливої ролі особі м. Гарасима в сій справі (хоч з записи видно, що був то, як на той час, не останній „книголюбець“), я думаю, що смоленські літописні записки, введені в літопись, смоленська місцева записка в оповіданню літописнім, нарешті — смоленське джерело „Похвали“ вказують, дійсно, на Смоленськ, як на місце, де зложився той конгломерат, що зветься ми найдавнішою русько-литовською літописею. Більш того — факт користання з записи 1428 р., що найправдоподібніше — перехоувалося не де як при катедрі, друге — факт написання р. 1495 „повелѣніем“ смоленського владики літописного збірника, куди заведено і найд. р.-литовську літопись — можуть вказувати на нашу думку, що найд. р.-літопись стояла в якомусь звязку з єпископською катедрою

¹⁾ Тут до речі буде згадати, що недавно в „Описані“ рукописей гр. Уварова, споряженім арх. Леонидом (Систематическое описание etc. т. III с. 65 N. 1381) видруковано історичні статі, що знаходять ся в Порічській рукописі після р.-литовської літописи, є то: „Летописец в великомъ князи московском“, коротенька генеалогія від р. 862 що кінчить ся в. кн. Дмитром Івановичом московським; короткий реєстр єпископських катедр земель руських і нарешті — „Летописецъ отъ в. кн. Володимера“, що обіймає витяги з літописи від посаження Володимера в Новгороді до смерті Теодосія, і далі фрагмент оповідання про нахід Татар на Рязань, Володимир, Київ, перерваний фрагментом про Невське побоїще; сі останні витяги мають подібність до Софійського зводу. Письмо збірника взагалі арх. Леонид датує кінцем XV в.

смоленською, була зложена, може, кимсь з місцевого клиру або з єпископського двору.

Уклад „Похвали“ дає нам зрештою міру літературної здібности укладчика русько-литовської літописи. Міра не показна. Укладчик, очевидно, був чоловік обчитаний, „почитатель книжний“, з охотою до книжного риторства (яким показує він себе і в літописнім оповіданню — напр. про війну Литви з Смоленськом), але без хисту літературного. Найбільш талановиті частини літописи: вступна повість і епізод про Поділе, як ми бачили вже, не можуть йому належати, взяв він їх готовими — чи в Смоленську, чи звідкись спровадив — того не можемо знати. На основі записок літописних і устної традиції виповнив він рр. 1383—1396: сам він в ті часи „бѣ младѣ“ і не міг писати з власної памяти; р. 1395—1413 заповнив літописними записками, а р. 1429—1436 на підставі записок і власної памяти вже міг описати; деякі епізоди до сього, як напр. опис зїзду коронаційного, оповідання за татарських ханів, ставлених Витовтом, що повставляв він в Похвалу — знайшов він, мабуть, готовими. З рештою — Похвала сама; за неї сьмо говорили.

Коли ж се мало бути? Безпосередних вказівок про се не маємо. „Повісти“ про Кейстута та Ягайла та про Подільську землю могли щось випередити загальну роботу укладчика; в них не знаходимо натякань на часи по смерті Витовта¹⁾. В самій літописи нема натякань на часи пізнійші від р. 1436; правда, літописні записки на кінці її сягають пізнійших років — 1445, а в Познаньскім кодексі мали б належати до ще пізнійшого часу, але сї кінцеві записки все могли пізнійше до літописи бути прилучені. З рештою то вияснять иньші кодекси літописні.

У Львові 11 (23) X. 1895.

¹⁾ Може мати своє значінне, що тут „король“ — значить Ягайло, се могло би вказувати на часи до смерті Ягайла; називаєть ся він на імя аж в оповіданні про смерть Витовта. Доводи дра Прохаски на с. 30 про пізнійше написанне мене не переконують, тим більше що сам він на иньшій місці (Kwart. hist. 1888 р. 300) справедливо признав, що в тексті літописи маємо тут пропуск, як видно з латиського перекладу.